

УДК 821.161.2.09 Т. Шевченко

Василь ЯРЕМЕНКО

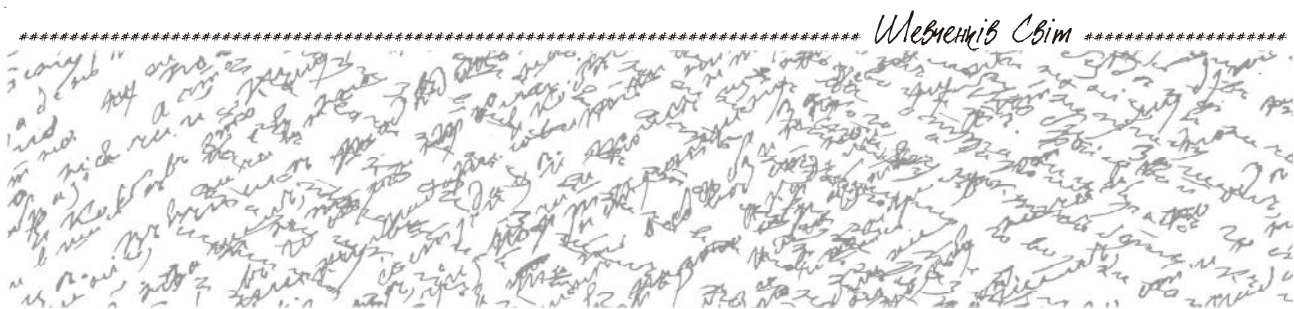
**"А ПОМОЛИМОСЯ
БОГУ..."
(ШЕВЧЕНКОВА МОЛИТВА
В БОГОСЛОВСЬКОМУ
КОНТЕКСТІ)**

У статті досліджено місце молитви в житті та творчості Тараса Шевченка; показано, як його молитва корелює з християнським богослов'ям.

Ключові слова: Бог, Христос, молитва, християнство, богослов'я, текст.

Молитва – це словесне або безмовне (внутрішнє, подумки) звернення до Бога певного спрямування, а також канонізовані тексти таких звернень. Вони є в усіх релігіях. У християнстві молитовна практика чи не найрозвиненіша, бо вона цілком заснована на попередній багатющій молитовній традиції, запозиченій з іудаїзму. Достатньо згадати знаменитий Псалтир, який став в Україні хлібом книжної науки і письменства. Християнські катехізиси і молитовники зараховують молитву до головних добрих діл людини. Вона ототожнюється з духовністю взагалі: "З богословської точки зору, молитва є вмістилищем всього духовного життя або самим духовним життям в рухові та дії" [1, 142]. Тому великі поети, особливо причетні до християнської культури, у своїй творчості аж ніяк не могли оминати молитовного мотиву. Не є винятком і Тарас Шевченко. Теми молитви вже торкалися в шевченкознавстві, але переважно в дедуктивний спосіб – при розгляді Шевченкової релігійності взагалі чи,

***** *Шевченків Світ* *****

наприклад, при вивченні традиції в його творчості, як це зробила Оксана Яковина, починаючи виклад відповідного місця із тези, що "вищою формою духовного самовираження людини у творах Шевченка є молитва" [2, 23]. Метою цієї статті є розгляд місця молитви в житті й творчості Тараса Шевченка як окремої теми в її узагальненому вигляді на основі передусім текстологічного аналізу і в контексті християнського богослов'я.

Насамперед слід зазначити, що Тарас Шевченко у своєму повсякденному житті ще з дитячих літ щиро молився. З цих джерел достеменно відомо, що дитиною ходив із сестрами на богомілля до Лебединського монастиря, на прощу до Мотронинського монастиря [3, 24]. Добре знав Псалтир й інші церковні молитви. У своїх повістях, зокрема, згадує такі з них церковнослов'янською мовою: "Живий в помощи вышняго", "Господь просвещение мое, кого убоюсь", "Не ревнуй лукавнующим", "Да воскреснет Бог" [4, 71]. Хоч ми не знаємо, як часто він ставав на молитву і чи суворо дотримувався обрядових приватних і громадських молінь, але з певністю можна сказати, що молився, як і належить християнину, передусім за потребою душі, а не "обрядовірко". Одним із доказів є автобіографічний вірш "Мені тринадцятий минало", пронизаний релігійним екстазом, в якому з унікальною для світової літератури майстерністю передано молитовний стан підлітка. Тобто певним чином власну молитовну практику Шевченко переносив й у свою творчість.

Вже перший ліричний авторський відступ у "Причинній" – це звертання до Бога, розмова з Ним, по суті благальна молитва за ближнього із однакою зачіном і кінцівкою "О, Боже, мій милий!". І в останньому творі "Чи не покинуть нам, небого...", переповненому персонажами старогрецької міфології, ведучи діалог зі своєю музою, Богом даною ("Дружино святая!"), поет закликає її до відхідної молитви: "Та нескверними устами / Помолімось Богу, / Та й рушимо тихесенько / В далеку дорогу...". А взагалі в Шевченкових поетичних текстах слова "молитва", "молитися", "помолитись", "молебствие" з похідними є серед найуживаніших – трапляються 200 разів. Із них прохально-наказова форма "молися", "молись", "помолись", "помоліться" – 40 разів [5, 2783]. А ще ж, як констатують дослідники, були синонімічні вислови "Господа благати", "Бога благати" і, крім цього, слова "молитва" і "молитися" в різних формах "зустрічаємо в "Щоденнику" 19 разів, у листах – 25 разів і навіть у передмові до нездійсненого видання "Кобзаря" один раз" [6, 19]. З текстів бачимо, що молитву автор вважав повсякчасною, природною й необхідною складовою духовного життя людини, коли "від повноти серця уста промовляють" (Мт: 12 : 34): "А та вчилась / Та Богу молилась" ("Відьма"); "Блукав собі, молився Богу..." ("Не гріє сонце на чужині"); "Там би я спочив хоч мало, / Молившись Богу" ("Ой гляну я, подивлюся..."); "Було, роблю що, чи гуляю, / Чи Богу молюся" ("Було роблю що, чи гуляю..."); "І я вже Богу не молюсь..." ("І станом гнучким, і красою..."); "Ще живуть, / І Богу моляться, і мруть..." ("Неофіти") тощо. Вважав, як і християнські святі та богослови [7, 274], що можна поєднувати молитву і роботу. Але при цьому за церковними правилами звертав увагу і на дотримання молінь за часовою

ознакою (вранішні, вечірні, принагідні): "Чи ти рано до схід сонця / Богу не молилась..." ("Розрита могила"); "Лягаючи і встаючи, / За кого молитесь?" ("Відьма"); "... завтра рано / До церкви молитись / Підуть люде..." ("Буває, в неволі іноді згадаю...") та ін. Це також відповідало настанові одного із отців церкви Василя Великого, який вказував: "Не можна нехтувати встановленого часу молитви... Так не слід нехтувати ранку, аби перші порухи душі і ума були присвячені Богові, щоб ми нічим іншим не турбувалися, поки не звеселилися думкою про Бога" [8, 3]. Але важливішим вважав відповідну налаштованість на молитву. Невипадково в поезії "Буває, в неволі іноді згадаю", вкотре звертаючись до польсько-українського протистояння в минулому, він приглушено натякає на те, що його болюча візія-сон могла бути суб'єктивною та неадекватною за допомогою вказівки "...так і заснув, / Богу не молившись!". Та ще й уточнив: "Свинєю заснувши, звичайне, такий / І сон приверзеться..." (т. 2, с. 255).

У Шевченкових текстах, у відповідності до Христової науки з Нагорної проповіді (Мт. 6 : 5, 6), молитва є непоказушною: "І крадькома молилась..." ("Іржавець"); "Тихенько Богу помолюсь" ("І станом гнучким, і красою..."); "А я собі у бур'яні / Молюся Богу..." ("Мені тринадцятий минало..."). У нього вона є всеосяжною категорією, сягає трансцендентності. Цікаво, чи є ще у світовій літературі поет, який би закликав молитися свою музу (вже цитовані рядки із останнього вірша) і навіть Божу Матір (на яку перед тим сам молився): "Маріє! Горенько з тобою! / Молися, серденько, молися! / Окуй свою святую силу...! (поема "Марія")? І лексема "окуй" тут вказує на жертвний характер молитви.

У християнстві вважається, що молитви як звернення до Бога поділяються на прохальні, подячні та славословні (прославувальні). І саме приналежні до першої групи і є передусім молитвами у власному сенсі цього слова [1, 142]. За моїми підрахунками в Шевченкових поетичних текстах трапляються всі три названі види, але саме на прохальні молитви припадає близько 90 %. Великий їх діапазон, але з-поміж них немає прохань допомоги в поганих намірах та вчинках (лжемолитов), бо як висловлювався Мішель Монтень, "той, хто просить допомоги Бога в гріховній справі, чинить так, як чинить карманник, звертаючись до правосуддя, або ті, хто згадує ім'я Боже, кривосвідчачи..." [9, 345]. Натомість є численні молитви за Україну. За неї моляться Богдан Хмельницький в епілозі до поеми "Великий льох" ("Стоїть в селі Суботові..."), Семен Палій в поемі "Чернець", повсталий люд в "Гайдамаках" на заклик благочинного. Та й сам Шевченко жертвовно в першому й останньому вірші із циклу "В казематі" просить своїх "союзників" любити Україну й молити за неї Господа навіть в "остатню тяжку минуту" (т. 2, с. 7, 18). Молитвою має супроводжуватися й служіння Україні. "... Братія, не вдавайтесь в тугу, а молитесь Богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної" (т. 6, с. 315) – такий похристиянськи не гучногосий (власне, молитовний) заклик знаходимо в проекті передмови до нездійсненого видання "Кобзаря". Вказані молитви тоді освячували саме поняття "Україна" і ніби протиставлялися офіційно-церковним, в яких просили за правителів та уряди. Не випрошування

***** Шевченків Світ *****

особистого блага у Господа, а молитва за ближнього – таке генеральне спрямування прохальних молитов у Шевченкових текстах, що якнайточніше визначає їхній христологічний зміст. Адже в християнстві вважається, що головним є "турбота про спасіння інших", а цьому християнин сприяє й молитвою [10, 157]. В такій якості вона належить до семи діл духовного милосердя. Подячні молитви Господеві "за благодать Його святую" посилає, "встаючи і лягаючи", щаслива несподіваним материнством Марта в повісті "Наймичка" (т. 3, 82, 134). Постійно творить молитви в цьому творі і її чоловік, чумака Яким (т. 3, с. 71, 75, 87). Сам Шевченко своїй благодійниці графині Анастасії Толстій збирається віддячити за допомогу у звільненні з нестерпної солдатчини "молитвою, безкінечною молитвою" за неї (запис у "Щоденнику" від 2 березня 1858 року). Його сестра Ярина згадувала, що брат, вислухавши її слізну розповідь про "життя гірке" з уже колишнім чоловіком-пияком, "встав, подивився на небо, перехрестився та й сказав: "Слава тобі Господи! Молись сестро: і я вільний, і ти вільна..." [3, 58]. А ідеальним зразком християнського моління може бути текст із поезії "Н. Костомарову", написаний в казематі: "Молюся! Господи, молюсь! / Хвалить тебе не перестану! / Що я ні з ким не поділю / Мою тюрму, мої кайдани!". Такі молитви можна також здогадно зарахувати за зовнішньою формою не до усних, а до внутрішніх, коли моляться більше серце, ніж уста [11, 49].

Є в Шевченка й вказівки на загальні молитви: "І все село за неї молилось" ("Княжна"); "До церкви молитись / Підуть люди" ("Не додому вночі йдучи..."). Згадуються й молебні, які є молитовними богослужіннями з якоїсь нагоди, приводу, потреби суспільного або приватного життя: "Бо грошей не стало / На молебствіє Варварі" ("Наймичка"); "Молебствіє архимандрит сам на горі править..." ("У неділеньку у святую"). Замовляє молебен за здоров'я господаря і маленького сина наймичка Лукія в уже згаданій повісті (т. 3, с. 92). Повість "Несчастный", як помітила О. Яковина, "демонструє широку обізнаність автора з молитовною традицією православного літургічного року: життя персонажів супроводжується дотриманням церковних обрядів та читанням текстів заутрені, обідні й вечірні, псалмів, недільних Євангелій, послань апостола Павла тощо". Дослідниця продовжує: "Письменник не тільки звертається до молитов православного обряду, але й достеменно відтворює їхню послідовність і особливості використання: "Или случится покойник в селе, дьячка просят Псалтырь прочитат над покойником ... прочитает "Трисвятое", "Придите" и начнет с "Блажен муж", даже до "Мал бех..." [2, 24]. Взагалі у Шевченка знаходимо все розмаїття видової молитовної практики християн, бо згадуються молитви, які розрізняють і за характером, і за змістом, і за формою.

Очевидно, що Шевченко вважав молитву як зв'язок з Богом обов'язковим атрибутом духовного життя людини: молитися – як дихати. Тому в поемі "Неофіти" і поезії "У Бога за дверима лежала сокира..." у нього моляться і язичники: римляни і кочові казахи. При цьому із тексту творів, які можна доповнити й роздумами в "Щоденнику" від 15 липня 1857 року, впливає, що автор ближчими до християнства вважав казахів,

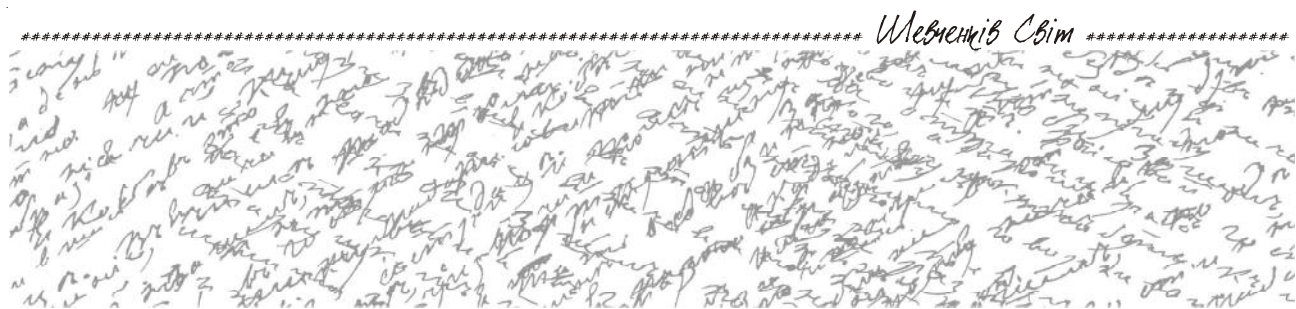

які поклонялися самотньому дереву, а не сенаторів і патриціїв, які займалися ідолопоклонством ("Перед Нероном, / Перед Юпітером новим, / Молились вчора..."), бо це суперечило відразу двом першим заповідям християнського декалогу.

Святий Єфрем Сирійський у "Подвижницьких настанов" повчав: "Перед тим, як читати або слухати, спочатку помолися Богові..." [12, 211]. Великий християнин Микола Гоголь теж закликав у "Правилах життя в мирі", щоб будь-яка справа теж починалася "завше духовною внутрішньою молитвою" [13, 376 – 377]. Так було і в Шевченка. Наприклад, в листі до Б. Залеського 8 листопада 1856 р. він писав: "... а в продовженні зими обдумаю, взлелею, выношу, как мать младенца в своей утробе, эту бесконечную разнообразную тему, а весной, помолясь Богу, приступлю к исполнению" (т. 6, с. 142). Малася на увазі задумана серія картин "Притча про блудного сина". "...Прочитав обычную молитву, принялся за дело" (т. 4, с. 33), – такий вислів натрапляємо в повісті "Близнецы". А в повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали": "... помолившись Богу, принялся за дело" (т. 4, с. 294). Шевченко вважав, що саме молитва, висловлюючись сучасною мовою, ніби алгоритмізує всяку гарну творчу роботу та облагороджує її. Власне, з молитвою Шевченко вирушав у свою життєву дорогу ("На путь молитву прочитал..." – в "Тризне"), нею, як уже мовилося, й завершував цей шлях ("Чи не покинуть нам, небого..."). "Так, 14 лютого 1861 року, за 12 днів до відходу у вічність рука Тараса Шевченка останній раз у своїх віршах написала слова "Бог" і "помолимось" [6, 18], – наголошує Б. Завадка. "Шевченко використовує різні молитовні інтенції, в яких виявляється духовна природа того чи іншого персонажа" [2, 24], – констатує О. Яковина. Можна доповнити, що автор і послуговується ними саме для такого виявлення.

У християнстві найголовніша двоєдина Заповідь Любові виявлена, засвідчена і в моліннях за інших людей як дітей одного Отця небесного. "За Н[адію] Д[митрівну] і вас і весь дом ваш молюся Господеві милосердному і благаю Його, щоб ви не забували" (т. 6, с. 49), – пише Шевченко 1 лютого 1848 року із Орської фортеці до Андрія Лизогуба. Так само і в листах до Андрія Козачковського (14.05.1854) та Михайла Максимовича (4.01.1858) повідомляв, що щиро молиться за них та їхні родини " (т. 6, с. 98, 191 – 192). Просить молитися і за нього, зокрема княжну В. Рєпніну в листі від 29 лютого 1848 року: "Молитесь, молитесь, молитва ваша угодна Богу. Она меня оградит от этого страшного бесчувствия, которое уже начинает проникать в мою расслабленную душу" (т. 6, с. 51). Власне, поет міг погодитися із такими думками відомого богослова отця Олександра Меня: "Усі люди, що мають хоча б іскру віри, підтримують одне одного через молитву. [...] Церква стоїть взаємною молитвою, бо молитва піднімає нас усіх від землі до Бога і чинить немічних сильними, сумних – радісними, безнадійних сповнює надією" [7, 336]. Приналежний до традиційного християнства, вважав, що треба молитися і за померлих. "Як матимеш гулящий час, то піди в Сімонов монастир і за мене помолися Богу на могилі Гоголя за його праведную душу" (т. 6,

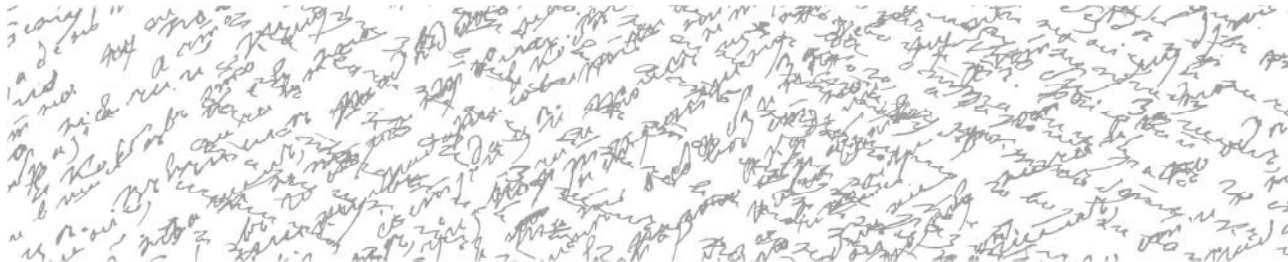
***** Шевченко в Свiт *****

с. 100), – просив свого доброго приятеля Осипа Бодяньського у листі від 1 травня 1854 року.

За Шевченковими текстами можна виокремити кілька визначальних ознак його розуміння християнської молитви. Передусім, це те, що вона, як і вся християнська мораль, є офірно-максималістською. "Может ли быть чище, возвышеннее, богоугоднее молитва, как молитва о душе нераскаявшегося грешника. Религия христианская, как нежная мать, не отвергает даже и преступных детей своих, за всех молится и всем прощает" (т. 5, с. 69), – читаємо в "Щоденнику". А в "Тризне": "И за грехи ... грехи его / Усердно Богу помолитесь" (т. 1, с. 216). У формулі "найбажанішою є молитва за спасіння душі саме нерозкаяного грішника" якраз і концентрується суть Христового вчення про дієву, чинну любов до ближнього, що не скована накладеними кимось, в тому числі і Церквою, винятками, обмовками тощо. Ця думка добре корелює з близькою тезою отця Олександра Меня: "Не следует ограничиваться только молитвой за близких и дорогих нам людей. Молитва за тех, кто причинил нам огорчение, вносит в душу мир, оказывает воздействие на этих людей, и наша молитва делается жертвенной" [14].

По-друге, поет вважав, що молитва допомагає людині переборювати життєві біди й трагедії. Саме молитвою зміцнює свій дух незрячий хлопчик Коля в повісті "Несчастный" (т. 3, с. 310). "Молитва и ваши искренние письма более всего помогают мне нести крест" (т. 6, с. 49), – пише Шевченко княжній В. Репніній 25 лютого 1849 року. А через три дні повідомляв, що ходив до заутрені, де після осмислення євангельських слів Христа "приидите все труждающиеся и обремененные, и аз упокою вы", говіння, перед причастям "так радостно, чисто молился, как может быть никогда прежде" (т. 6, с. 50). У листі до А. Козачковського від 30 червня 1853 року Шевченко вживає вислів "и молясь веруй разумно" (т. 6, с. 86). Він настановує на думку, що могло бути й – "молися розумно". "Розумну молитву" не слід плутати з "молитвою розуму", на яку як вид молитви вказав грецький богослов др. пол. XVIII ст. святий Никодим Світогорець Афонський, називаючи її напівмолитвою, на відміну від дійсної молитви серця [15]. Наведені уривки з листів свідчать, що Шевченко під розумною молитвою та вірою мав на увазі постійне взорування молільника на Христову науку і те, що в богослов'ї називають внутрішньою молитвою або молитвою серця. Йому могли імпонувати слова російського богослова XIX століття і святителя Феофана Затворника (Говорова): "У кого нет умной внутренней молитвы, у того и никакой нет, ибо только умная молитва и есть настоящая молитва, Богу угодная и приятная. Она должна составлять душу домашнего и церковного молитвословия, так что коль скоро ее нет при этом, то молитвословия имеют только вид молитвы, а не есть молитва" [16]. Одним із доказів такого погляду може служити Шевченків щоденниковий запис від 26 вересня 1857 року про негативне враження від відвідування нижньоновгородської церкви святого Георгія ("Меня поразило какое-то безобразное чудовище, нарисованное на трехаршинной круглой доске") і баченого там формального ("кокотливого")

христокладання з боку "франтовски разодетой барыни" (т. 5, с. 141). Із контексту зрозуміло, що Шевченко засуджував видимість молитви, називаючи таке дійство лицемірством та ідолопоклонством. Із нього також випливає, як і з іншого запису від 16 лютого 1658 року, де мовиться про "декорування" архієрейського богослужіння, що храмовлаштування (особливо образи в іконостасах) мають породжувати й стимулювати саме внутрішній молитовний стан душі, а не гальмувати його. Тобто естет Шевченко, у відповідності з потужною українською православною традицією, також великого значення надавав мистецькому забезпеченню молитовного дійства, хоч і не вважав його у ньому визначальним.

У своїх повістях Шевченко показує й молитви перед трапезою. Вони зрослися з народним побутом, й автор не заперечує їх, але участь в них батюшок подає з легкою іронією (т. 3, с. 122; т. 4, с. 299, 307).

Шевченкова християнська молитва виключає очікування якоїсь "насолоти від молитви" чи своєрідного "торгування з Богом". Про недопустимість такого корисливого ставлення до моління попереджає католицький душпастир і французький письменник, автор книги "Молитви" Мішель Куаст [17, 208]. Також вважаю, що християнська молитва в розумінні Шевченка – це таке звернення до Бога, яке потрібне, передусім, самій людині, бо вона, послуговуючись думкою російського святителя Ігнатія (в миру – Брянчанинов, пер. пол XIX ст.), "усвояет человека Богу", і без неї людина відчужена від Бога, а молитвою наближається до Нього [18]. Подібний зміст частково міститься в словах "І не благай, бо пропаде / Молитва за Богом", які є в обох редакціях Шевченкової поезії "Лічу в неволі дні і ночі" (1850 р.). Адже не так богоборчий мотив невольника простежується в них, як вказівка на величезне значення в житті людини молитви. Це художній засіб піднесення молитви на щонайвищий рівень за рахунок позірнього протиставлення Господеві. А ще – найвиразніше художнє передання важкого стану людської душі, коли, як мовлено в першій редакції цього твору, "Нема навіть кругом тебе / Великого Бога!". Прикметно, що останні слова в другій редакції автор вилучив, а цитовані вище залишив.

Також Шевченко вважав, що молитва належить до обов'язкових і чи не найважливіших складників освіти людини. "Принаймні навчиться хоч Богу помолитися" (т. 3, с. 125) – таку характерну фразу кидає в повісті "Наймичка" Лукія, коли її сина Марка прийомні батьки віддавали до початкової школи. Свій "Буквар" 1860 року Шевченко наповнив молитвами не через офіційну й традиційну вимогу до такого роду видань, а передусім з переконання доконечності такого змісту і такої форми початкового освітнього процесу [19, 46 – 47]. Крім окремих псалмів, традиційних молитов "Отче наш" і "Вірую", які були і в інших підручниках, він помістив там покайну молитву великопостного богослужіння Єфрема Сирійського "Господи і Владико живота мого...". Вважаємо, що він враховував ті її прикметні риси, на які вказував протопресвітер визначний російський богослов Олександр Шмеман: "...У ній по-особливому перелічені всі негативні і позитивні елементи покайння і визначений, так би мовить, список наших особистих подвигів. Мета цих подвигів – передовсім вивільнення від якоїсь основної

***** Шевченків Світ *****
 "Вірую" "Отче наш" "Господи і Владико живота мого..."
 "Нема навіть кругом тебе / Великого Бога!"
 "Лічу в неволі дні і ночі" (1850 р.)
 "Наймичка" Лукія, коли її сина Марка прийомні батьки віддавали до початкової школи.
 "Буквар" 1860 року Шевченко наповнив молитвами
 "Принаймні навчиться хоч Богу помолитися" (т. 3, с. 125)
 "Господи і Владико живота мого..."
 "Вважаємо, що він враховував ті її прикметні риси, на які вказував протопресвітер визначний російський богослов Олександр Шмеман: "...У ній по-особливому перелічені всі негативні і позитивні елементи покайння і визначений, так би мовить, список наших особистих подвигів. Мета цих подвигів – передовсім вивільнення від якоїсь основної

недуги, що спрямовує все наше життя і перешкоджає ступити на шлях навернення до Бога". І далі богослов детально характеризує ті недуги [20, 36]. Очевидно, що Шевченко дивився на християнську молитву як на засіб звільнення від отих духовних недугів-немощів. Також він як поет, що створював і релігійні тексти, розумів, що моління відкриває перед людиною її творчі можливості, сприяє духовному становленню і росту, формуванню художньо-літературних смаків. Ось в повісті "Несчастный" читаємо такі рядки: "Церковь для его души сделалась одним-единственным прибежищем, куда он приходил, как к самому милому другу, как к самой нежной матери. Возвышенные простые наши церковные напевы потрясали и проникали все существо его, а божественная мелодия и восторженный лиризм Давыдовых псалмов возносил его непорочную душу превыше небес" (т. 3, с. 311). На мою думку, Шевченкові тексти, а особливо "Давидові псалми", свідчать, що він бажав, аби українці-християни використовували вивірені історією молитовні тексти, але передавали їх вже своєю рідною мовою з активним використанням задля збереження традиції і усталеної висоти молитовного змісту лише окремих церковнослов'янізмів.

С. Аверинцев звернув увагу, що слово "молитва" нині надто легко сприймається після століть новоєвропейської культури в настроєвому, сентиментальному, психологічному, піетиському дусі, як "Andacht" (тобто як просто молитва – В. Я.), а за старозавітною і середньовічною традицією, "молитва – духовне борництво "за други своя", "духовна брань", по-військово непохитне "держання" перед Лицем Бога, напруження теургічної сили" [21, 301]. Саме таке "напруження теургічної сили" спостерігається в Шевченкових молитвах. Вони ніби повертають нас до першооснов у сенсі насиченості бажаннями змінити стан речей, але є цілком новітніми стосовно вказівки на засоби таких змін – за допомогою діяльної любові до ближнього.

Молитва присутня і в Шевченка-художника. 19 лютого 1841 року він повідомляє Г. Квітці-Основ'яненку, що "сього літа повинен намалювати для академії картину, як наша чорнобрива дівчина молиться Богу, лягаючи спати" (т. 6, с. 14). Під кінець свого перебування в "незамкненій тюрмі" в 1856 році Шевченко створює низку сепій, серед яких твори виразного молитовного спрямування. Це передусім "Благословіння дітей", "Святий Себастьян" і "Молитва за небіжчиків". На першому з цих малюнків жінка-мати ніби відсторонює від себе до Ісуса, який благословляє дітей, і своє дитинча в кошику, а сама не дивиться в той бік, перебуваючи в жертвовно-молитовній задумі. Сюжетом другого є розп'ятий на дереві за сповідання християнства колишній командир преторіанців при імператорах Діоклетіані та Максиміані Себастьян з піднятим догори обличчям, яке виражає молитовний екстаз, ніби дублюючи Христове: "Отче, відпусти їм, не знають-бо, що роблять" (Лк. 23 : 34). "Прости Ти їм, бо не знають!.." – молиться й Шевченків Ян Гус на вогнищі. До Шевченка численні художники, відповідно до переказів, зображували християнського мученика пронизаного стрілами, а він не випадково обрав зовсім іншу композицію – топос розпинання і молитви. А на третьому малюнку відбите релігійне повір'я казахів, яке сам

художник захоплено назвав "безмовною поетичною молитвою" (т. 5, с. 70). А проте ще й нині деякі автори, попри переконливі докази Володимира Яцюка [22, 198 – 199], вважають доцільним називати цю відому сепію вигаданим дослідницьким найменуванням "Казашка Катя" замість використання формулювання самого автора – "Молитва за небіжчиків" (або: "Молитва за померлих") [23, 21]. Викладене тут може служити додатковим аргументом саме на користь вживання вже прийнятої в академічному шевченкознавстві правильної назви цього твору.

Сучасний Вселенський патріарх Варфоломій висловлює таку думку: "Говорити як богослов людина може лише в контексті близьких стосунків із Богом, джерелом богослов'я. До того ж богослов'я в контексті молитви допомагає усвідомити, що найважливіший метод богослов'я – це шлях мовчання перед дивною тайною Божества, неосяжного та невимовного" [24, 2]. Тому саме зазначена Шевченком "безмовна молитва серця", можливо, найкраще пов'язує молитовну практику людини з богослов'ям. А в слові її особливо успішно виражають геніальні письменники. У російській літературі таким поетом був Михайло Лермонтов, який написав кілька творів під назвою "Молитва". Одна з них – "В минуту жизни трудную" – блискуче передає благодатний очисний вплив молитви на людську душу. Її раніше вивчали по школах Російської імперії. Вважаю, що передусім за релігійно-молитовну спрямованість лермонтівську поезію так любив Шевченко, називаючи автора "поетом нашим" у вірші "Мені здається, я не знаю...". В "Щоденнику" він записує (28.07.1857), що мимоволі прочитав однієї чарівної місячної ночі кілька разів поезію Лермонтова "Выхожу один я на дорогу..." "как лучшую молитву создателю этой невыразимой гармонии в своем бесконечном мироздании" (т. 5, с. 90). Прикметно, що Леонід Плющ вважає, що той запис також "нагадає" (примушує згадати?) і вказану вище лермонтівську "В минуту жизни трудную" [25, 110]. Та ще більшим "молитвотворящим" поетом був сам Шевченко. "Псалми Давидові", фрагменти "Тризны", "Неофітів" та "Марії", "Дівча любе, чорнобриве...", "Світе ясный! Світе тихий!" – ці та інші Шевченкові тексти при глибокому прочитанні є молитвами, хоч так і не називаються автором. Науковці "Марію" не випадково іменують гімном, "поемою-псалмом" [26]. У ній та інших творах (наприклад, "Неофітах") знаходимо й розлогі моління до Божої Матері. Їй у Шевченка моляться найчастіше. Такий словесний матеріал важко вбгати в ту "молитву", яку іменують літературним жанром, що є відгалуженням медитативної лірики. Ще важче це зробити з Шевченковим триптихом "Молитва" (травень 1860 р.), хоч він вже є прямим поетичним зверненням до Всевишнього. Надто близько Шевченкові твори стоять до Христової науки, а отже, – і до богослов'я. Можна погодитися із дослідниками, які триптих називають "підсумковим синтезом духовних шукань поета", "молитвою за все людство", вказівкою осягнення своєрідного трьохступеневого шляху до Христової істини" [27, 202 – 203]. Думаю, що в теологічному аспекті цей триптих в кожній своїй лексемі є також найкращою ілюстрацією бажаного сходження молитовної практики людини від особистісних прохань духовного змісту ("Мені ж ... пошли") до їх повного

***** Шевченків Світ *****

стирання вимолоюванням повноцінно-християнського братолюб'я: "А всім нам вкупі на землі...". Цей твір є, послуговуючись текстом Томи Кемпійського, своєрідною "молитвою за любов Божу" зі словами: "Хочу любити Тебе більше за себе, а себе тільки ради Тебе і в Тобі любити всіх, що дійсно Тебе люблять, як велить той закон любові, що від Тебе походить" [28, 122]. Взагалі, якщо іти за практичною порадою визначного російського богослова отця Олександра Меня про використання для виховання молитовного духу, зокрема і читання [14], то тексти "Кобзаря" чи не найпридатніші для цього. А вислів Леоніда Плюща про те, що Шевченко "до кінця днів своїх" серед іншого "сміється зі своєї віри і молитов" [26, 113] без наведених автором доказів вважаю голосливим.

Вважаю, що Шевченко, чи не єдиним зі світових поетів підносить поняття молитви на рівень того рівноцінного цивілізаційного чинника, який рятує від винародовлення, гармонізує суспільство, очищає його духовну атмосферу. В цьому переконують прикінцеві рядки глибокої за змістом поезії "Бували війни й військові свари" (1860 р.). Оскільки поезія дійшла до нас у не зовсім точному списку Івана Лазаревського, її треба друкувати так, як у празькому (1876 року) та женецькому (1878 року) виданнях "Кобзаря": "А помолимося Богу // І небагатії й не вбогі". Адже у вірші проводиться думка, що елітність – даність, а не панацея від суспільних бід. І якщо еліта у своїй масі перетворюється на паразитуючу верству, та ще й на "дядьків отечества чужого", зміни і поступ можливі й без неї, хай і в радикальніших формах ("козак безверхий упаде"). Поклонятися треба тільки єдиному Богові й покладатися на Нього. "Небагатії" – бо не належать до еліти, але й "не вбогі", бо є духовність (її у творі якраз і символізує молитва), яка для всіх станів – головна і визначальна цінність, рушій поступу. Зрештою, Шевченко цілком ототожнює молитву з поняттям правди і справедливості. "Моліться Богові одному, / Моліться правді на землі, А більше на землі нікому / Не поклоніться", – мовиться в поемі "Неофіти". Натомість Оксана Яковина, аналізуючи поезію "Бували війни й військові свари", прикінцеві слова твору протиставляє першим, в яких відбите історичне зло, і вважає: "Опозиція "небагатії – невбогі" – містичний символ духовного миру, який необхідний народові для співжиття з іншими культурами та гармонії з самим собою" [30, 77]. Таке трактування є ширшим і теж прочитується в контексті, але воно дещо затіняє "першопланову опозиційність" у творі: паразитуюча еліта – з одного боку, і спраглий духовності та правди простолюди – з іншого. Адже тільки долання цього протистояння можна досягнути й внутрішнього та зовнішнього духовного миру. А також таке тлумачення ще й мимоволі "відсуває" на задній план потужну й визначальну історіософську складову цього твору.

Корній Чуковський на початку своєї глибокої статті "Шевченко" (1911 р.), присвяченій українолюб'ю Іллі Рєпіну, констатував: "Воистину Шевченко самый нежный и ласковый из всех во всем мире поэтов" [31, 122]. А при подальшому аналізі з'ясував, що цей феномен пов'язаний із тим, що по суті поетичні тексти Шевченка є моліннями, коли маємо вже навіть ситуацію "молитви людини перед людиною" [31, 122]. К. Чуковський

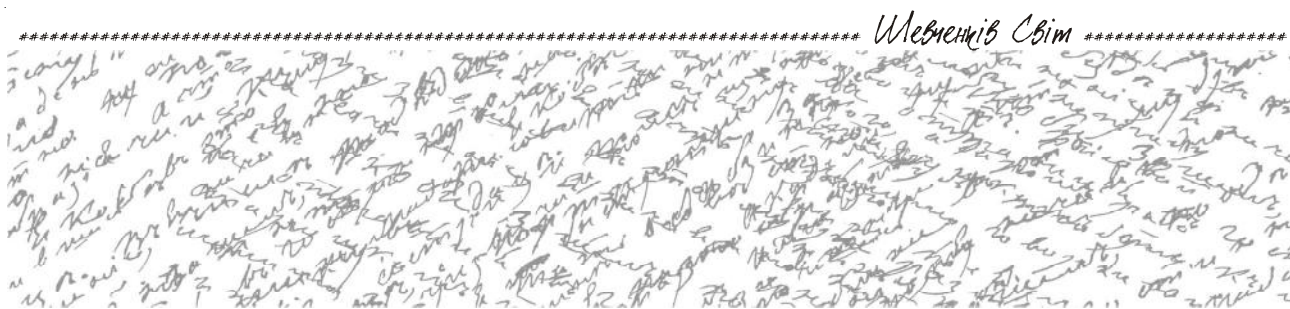

називав російського поета Миколу Некрасова "генієм сумування" ("гением уныния") [32, 107], а про нашого Шевченка пише так: "Я бы сказал: это был гений молитвы [...]. И разве не в молитву, в мольбу, в славословие превращаются его столь частые послания к Щепкину, к Шафарику и к другим [...]. Такая уж отдающаяся, льнувшая, готовая на славословие, на величание, на умиление была у него душа, и его переливчатый, журчащий стих как будто был создан для тихой вечерней молитвы" [31, 125]. Можна б доповнити тонкі спостереження письменника ще тим, що й деякі прозові Шевченкові тексти теж сприймаються як молитви. Наприклад, таким є його лист до своєї благодійниці А. І. Толстої від 9 січня 1857 року. Та й сам Шевченко, вкладаючи всю душу у свої творіння, називав їх молитвами. "Поможи / Молитву діяти до краю", – просить він свою музу ("Муза"). Тут варто звернути увагу на дієслово "діяти". А Микешину в хвилини розпуки кидає фразу: "О!!! Коли б ти знав, якими словесами-молитвами для людей були повні мої груди. Потрошили груди, повикидали і пустили за вітром усі думи укупі з серцем..." [33, 120]. Отці Церкви Василій Великий та Іоан Златоуст розвивали положення про молитву в широкому розумінні слова, коли вона виявляється не так у словах, як у душевному стані та добротворчих справах людини [34]. Саме таку широку молитву, як добре помітив К. Чуковський, і творив Шевченко своїм "Кобзарем". Можна навести чимало прикладів того, як тексти цієї книги резонували в серцях читачів та слухачів саме через їхнє молитовне спрямування. І є унікальний факт того, як вони, передусім у цій функції, врятували життя конкретної людини. Це – спогад політ'в'язня з Волині Миколи Куделі (1914 – 2004) про те, як у колимських таборах перед загрозою дикої розправи на лісоповалі від карних злочинців він попросив мучителів "помолитися перед смертю молитвами з "Кобзаря" і після дозволу почав читати поему "Сон", а згодом "Кавказ". Ефект, як згадує М. Куделя, був вражаючим: "Страшні, роз'ярілі обличчя ставали врівноваженими, спокійними, звіриний оскал був угамований. І донині бринять у вухах рішучі слова Дуги (ватажка – В. Я.): "Живі, мужік, і молись! Тебя Шевченко спас" [35].

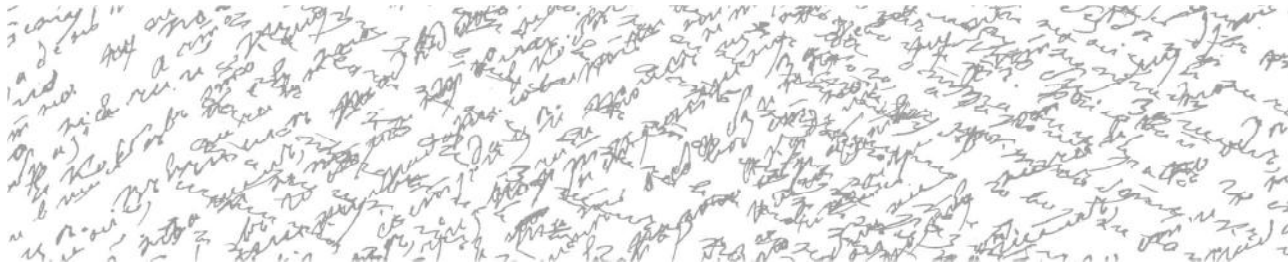
Таким чином, хоч Шевченко і не писав богословських праць про місце і значення молитви в житті людини, його слово наворотало до такого розуміння і використання цієї категорії, якої вимагає Христова наука, особливо в її застосуванні до сучасного світу.

Список використаної літератури

1. Христианство: Энциклопедический словарь: В 3 т. : Т. 2: Л – С / Ред. кол.: С. Аверинцев (гл. ред.) и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1995. – С. 142.
2. Яковина О. Традиція у творчості Тараса Шевченка // [Інтернет ресурс], Режим доступу: <http://www.filolog.in.ua/images/stories/sajt/1.Yakovyna.tradycja.pdf>. – С. 23.
3. Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 24, 49.
4. Шевченко Т. Повне зібрання творів у шести томах. – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1963. – Т. 3, С.71, 75, 87. Далі в тексті в круглих дужках будуть вказуватися том і сторінки цього видання.
5. Конкордація поетичних творів Тараса Шевченка: У 4 т. – Едмонтон; Торонто, 2001. – Т. 2. – С. 1002 – 1005, 1010 – 1011; 1400 – 1401; Т.4. – С.2783, 2785.

6. Завадка Б. Серце чистее подай. Проблеми релігії у творчості Тараса Шевченка. – Л.: "ФЕНІКС Лтд", МП "РАС", 1993. – С. 19.
7. Отець Олександр Мень відповідає на запитання / Перекл. з рос. М. Лемик. – Львів: Свічадо, 2011. – С. 274.
8. Святі Отці про молитву і духовну тверезість // Наша віра. – 2012. – № 9 – 10. – С. 3.
9. Монтень М. Проби. – Кн. 1. – К.: Дух і Літера. 2005. – С. 345.
10. Духовні поради Святих Отців, подвижників та діячів Православної церкви. – Луцьк, 2000. – С. 157.
11. Катехізис. – К.: Либідь, 1993. – С. 49.
12. Святий Єфрем Сирійський. Подвижницькі настанови. – Л.: Місіонер, 2001. – С. 211.
13. Гоголь Н. В. Выбранные места из переписки с друзьями. – М.: Советская Россия, 1990. – 432. – С. 376 – 377.
14. Мень О. Практическое руководство к молитве // [Інтернет ресурс], Режим доступу: http://krotov.info/library/13_m/myen/1_9_molitva9.html.
15. Ведмеденко О., протоієрей. Хай буде воля Твоя... [Інтернет ресурс], Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/culture/4ee0ab20308a2/>.
16. Святитель Феофан Затворник о молитве [Інтернет ресурс], Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/put/biblio/molitva/63.htmhttp>.
17. Куаст М. Шлях до успіху. – Л.: Свічадо, 1994. – с. 208.
18. Азбука веры // [Інтернет ресурс], Режим доступу: http://azbyka.ru/tserkov/duhovnaya_zhizn/molitva.
19. Яременко В. І. "Добрі жнива колись-то будуть..." (Християнська наповненість Шевченкового "Букваря" // Слово і час. – 2004. – № 4. – С. 46 – 47).
20. Шмеман О. Протопресвітер. Великий піст. – Л.: Свічадо, 2009. – С. 36.
21. Аверинцев С. Софія – Логос. Словник. 2-е видання. – К.: Дух і Літера, 2004. – С. 301 – 302.
22. Яцюк В. Живопис – моя професія. Шевченкознавчі етюди. – К.: Рад. письменник, 1989. – С. 197 – 198.
23. Боронь О. ...Але істина дорожча (про помилку, яка таки була) // Критика. – 2012. – № 4. – С. 21.
24. Вселенський патріарх Варфоломій. Віч-на-віч із Тайною // Наша віра. – 2012. – № 8. – С. 2.
25. Плющ Л. Я-Ти-Слово Т. Шевченка // Шевченків світ. Науковий щорічник. Випуск 2. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. – 2009. – С. 110.
26. Шевельов Ю. Шевченко – класик? // Слово і час. – 1995. – № 4. – С. 19; Чижевський Д. До світогляду Шевченка // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 3. – С. 37.
27. Пахаренко В. Начерк Шевченкової етики. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – С. 202 – 203.
28. Кемпійський Т. Наслідування Христа. – Л.: Свічадо, 2001. – С. 122.
29. Плющ Л. "Причинна" і деякі проблеми філософії Шевченка // Шевченків світ. Науковий щорічник. Випуск 1. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. – 2008. – С. 113.
30. Яковина О. Парадигма пророцтва у вірші Тараса Шевченка "Бували війни й військовії свари..." // Шевченків світ. Науковий щорічник. Випуск 5. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. – 2012. – С. 77.
31. Чуковский К. Шевченко // Радуга. – 1989. – № 3. – С. 122.
32. Чуковский К. Кнутом иссеченная муза // В кн.: Чуковский К. Сочинения в двух томах. – Т. 2. – М.: "Правда", 1990. – С. 107.
33. Заславський І., Захаркін. Спогади Кесаря Білиловського // Київська старовина. – 2000. – № 3. – С. 120.
34. Скурат К. Е. Христианское учение о молитве и его значение в деле нравственного совершенствования // http://azbyka.ru/tserkov/duhovnaya_zhizn/molitva/uchenie_o_molitve_03-all.shtml.

35. Куделя М. Кобзар у моєму житті. Автобіографічний нарис. – Луцьк: ІНІЦІАЛ, 1998. – С. 61.

Аннотация. Яременко В. "А помолимся Богу..." (Шевченкова молитва в богословском контексте). В статье исследуется, какое место занимала молитва в жизни и творчестве Тараса Шевченко; показано, как его молитва коррелирует с христианским богословием.

Ключевые слова: Бог, Христос, молитва, христианство, богословие, текст.

Symmary. Yaremenko V. "And pray to God..." (Shevchenko's prayer in the orthodox context). This article deals with the place of prayer in Taras Shevchenko's life and works and the correlation of his prayer in Christian orthodoxy.

Key words: God, Christ, prayer, Christianity, orthodoxy, text.

***** Шевченків Світ *****